

DE KAART VAN DE DRIE SCHIEËN

door C. HOEK

IN het Algemeen Rijksarchief bevindt zich in de kamer van de rijksarchivaris een ingelijste kaart uit de eerste helft van de zestiende eeuw, welke in vogelvlucht het gebied tussen Rotterdam, Delfshaven en Overschie afbeeldt. De kaart, welke niet in de catalogus van J. H. Hingman voorkomt, is een z.g. „veduta”. C. Pelinck wijdde aan deze vedute in het Bulletin van de Oudheidkundige Bond, 1960 blz. 262 e.v., een artikel. Hij schrijft hierover o.a. het volgende:

„Onder vedute verstaan wij eerder die afbeeldingen van gebouwen of groepen van gebouwen dan wel van een landschap, welke men met een oogopslag kan overzien.

Derhalve niet een samenvatting van dergelijke gezichten, zoals stadsprofielen, prospecten, panorama's of vogelvluchtkaarten en zeker geen kaarten.”

In een voorstudie voor zijn publicatie voegt hij hieraan toe:

„Toch zou het gezien het voorhanden zijnde materiaal verleidelijk zijn in de gedachtegang van de evolutie de vedute uit de kaart af te leiden. Of moeten wij het andersom zien? Voor het beantwoorden van deze vraag moeten wij ons realiseren, dat de vroegste Nederlandse kaarten voornamelijk hun ontstaan te danken hebben aan de behoefte om bij geschillen de ter plaatse niet zo goed bekende scheidsrechter op duidelijke wijze te oriënteren, waarbij men, tenminste indien ruimtegebrek niet tot het gebruik van gereduceerde symbolen noodzaakte, in niet weinig gevallen bepaalde gebouwen 'natuurgetrouw' weergaf. De oudste kaarten hebben we dan ook dikwijls niet aan landmeters, maar aan 'schilders' te danken, ook al bewandelen schilders dan ook niet het pad van de kunstenaars, maar dat van de nuchtere handwerker.”

Tot zover Pelinck ¹⁾.

De veduta, welke gewoonlijk de kaart van de drie Schieën genoemd wordt, is van onbekende oorsprong. Alvorens een poging te doen om de mogelijke oorsprong van de kaart ²⁾ vast te stellen, verdient deze zelf onze aandacht.

Het blijkt dat de kaart als het ware samengesteld is uit verschillende kleinere kaarten. Het dorp Overschie op de voorgrond vormt een geheel, waarbij de perspectief zeer behoorlijk tot zijn recht komt. Op de zelfde wijze is ook het slot Spangen met zijn omgeving behandeld en eveneens Delfshaven. Deze drie eenheden zijn nu in één beeld gebracht, waarna het er tussen liggende terrein zo goed en zo kwaad als het ging ingetekend werd. Het resultaat is dat in een beeld drie verschillende horizonlijnen ontstaan, waar-tussen details liggen die volkomen gewrongen aandoen, in dit geval de Delfshavense Schie.

Op gelijke wijze zijn ook nog andere delen als zelfstandige tekeningen uit het geheel te lichten.

De vervaardiger van de kaart heeft eerst in het terrein de verschillende delen zoveel mogelijk naar de natuur opgezet, waarna hij in zijn atelier hieruit de kaart samenstelde.

Gaan wij in tegenovergestelde richting te werk en verdelen we de kaart weer in de oorspronkelijke schetsen, dan krijgen we een onverwachte gelegenheid een wandeling door het afgebeelde gebied te maken, waarbij wij het door de ogen van onze zestiende-eeuwse schilder zullen zien en wel zeer nauwkeurig, want hij heeft zijn ogen goed de kost gegeven om zijn opdracht voor deze kaart uit te kunnen voeren.

Beginnen wij onze rondgang te Overschie, dat wij vanuit het noorden zien. Voor ons, in de linker onderhoek, ligt het punt waar de Rotterdamse Schie begint, wat verder naar rechts is het begin van de Delfshavense Schie. Tussen deze beide ligt op de zuidelijke oever de kerk. De forse, aan drie zijden vrijstaande toren is gedekt door een dak van stro, de zware steunberen aan de voorzijde van de toren zijn duidelijk zichtbaar. De kerk zelf is afgebeeld als een hallenkerk. Vergelijken wij de afbeelding van de kerk met foto's en plattegronden van voor de noodlottige brand van 19 maart 1899, waarbij kerk en toren geheel verloren gingen, dan blijkt de afbeelding zeer betrouwbaar te zijn. De zware steunberen met de ertussen gelegen toegang van de toren zijn geen fantasie van onze kaartschilder, noch het grote raam met tussenzuiltje in de bovenste geleding, ook was de kerk inderdaad driebeukig, zonder verhoogde middenbeuk³⁾.

Het enige punt waarop deze afbeelding niet geheel natuurgelouwe is, is het aantal traveeën van koor en schip, dit is nl. kleiner

dan in werkelijkheid. Maar hier is het ruimtegebrek, dat de schilder beperking oplegde, de toren en de hoofdvorm van de kerk werden volledig vastgelegd, bij de detaillering van de zijmuur van de kerk was er niet voldoende ruimte. Toch heeft de vervaardiger een detail, dat hem trof, vastgelegd. De meest oostelijke travee van het koor is smaller aangegeven dan de overige, inderdaad was dit in werkelijkheid het geval. Ook gaf hij aan, dat de kerk op een laag heuveltje stond, welke lage terp nog aanwezig is.

Het Overschiese kerkje demonstreert wel duidelijk de manier van opzet van de schilder.

Tegenover de kerk liggen op de noordelijke oever twee boerderijen, de linker is 's Gravenhuize, nu ook bekend als de hof van Cyrenen. Deze boerderij behoort in de vijftiende eeuw aan het geslacht Van Alkemade. Zij wordt voor het eerst vermeld op 25 april 1455, op welke dag Dirk Kerstantsz. van Alkemade huwelijksvoorwaarden maakt met Margriet Huge Pieter Nevedochter.

De bruid was uit Den Briel afkomstig⁴⁾, waar haar vader gezworen korenmeter was, en o.a. in 1432 in de rentmeestersrekening van Voorne vermeld wordt. Haar moeder Machteld Ghijse Willemsdochter houdt belangrijke goederen in leen van de heerlijkheid Voorne, afkomstig van een bastaardtak van de heren van Voorne.

De bruidegom brengt bij het huwelijk o.a. in „te Ouderschie een Wooninge met Huysinge en Berge, en met negen mergen lands, met dese grooten Boomgaarts en kleynen, en met dat land op die Schie, gelt vijftig pont Hollands 's jaars.” Meer bijzonderheden treffen wij aan in een akte van 15 februari 1497, waarin Kerstant en Kornelis van Alkemade, broeders, samen met Louweris Hendrikxsoon, man van hun zuster Lijsbeth, aan meester Pouwels van Amerzoyen, gehuwd met hun zuster Russent, verkopen „eene Woninge staande op de Schie in Ketel-Ambacht, over die Schiede tegenover de Kerk van ouder Schiede, met acht en een half Mergen lands, twee Boogaarden, Lijnpat, en met allen hun toebehooren, niet uytgesondert, gelijk als Dirk Kerstants soon voorsz. die in sijn leven te gebruyken plag, metten Boomen en Boomgaarden, bij der stad van Delf afgehouden in den Oorlog van Rotterdam, omme van dien Blokhuysen te maken”.

De tweede boerderij ligt iets verder westelijk dan de kaart sug-

gereert, het is de nu nog bestaande hofstede het huis te Riviere.

Aardig is de detaillering van de heul over de Delfshavense Schie, met het wegkruis en de lantaarn. Ook de naast deze brug gelegen boerderij is nog aanwezig.

Vervolgen wij onze wandeling langs de Schie naar Delfshaven, dan treffen wij halfweg op de rechteroever het kasteel Spangen aan. Het kasteel ligt in een boomgroep, gedeeltelijk verborgen door een korenveldje.

Wij zien het slot van achteren, waar een vleugel staat, met drie kappen tussen topgevels. De rechter-zijvleugel heeft een uitspringend paviljoen, de opgraving van de funderingen van het kasteel in 1941 bevestigde het bestaan van deze uitbouw, welke van tamelijk licht muurwerk was ⁵⁾. Boven het complex steekt de hoge donjon uit, welke opvalt door zijn hoge slanke spits en een overdekte weergang beneden de hoogste verdieping. Bij het kasteel liggen een boerderij en een kleine vijver, beiden bestaan nog op een kaart van A. Munro d.d. 27 november 1792, van de landerijen van Cornelius Justus Philibertus, grave van Spangen etc. en komen ook voor op een kaart van 17 april 1577 door Jan Jansz. Potter, eveneens vervaardigd voor de toenmalige heer van Spangen ⁶⁾.

Op de andere oever van de Schie ligt tegenover het kasteel een grote boerderij. Deze boerderij, gelegen naast een oude waal aan de Beukelsdijk, komt ook voor op detailkaarten uit het einde van de zestiende eeuw. Op een van deze, vervaardigd door Simon Dammasz. van Dueren in 1590 ⁷⁾, wordt vermeld dat het de woning is van de schout van Beukelsdijk Gerit Jansz. De kinderen van deze Gerit Jansz. ontmoeten wij op 31 juli 1612 en 29 januari 1614 voor het Hof van Holland. Er is dan ruzie over het bezit van elf morgen land, het zijn de dochters Annetje, gehuwd met Adriaen Cornelisz. Pols, Maritgen, Claesgen, gehuwd met Louris Gerritsz., Cornelis Cornelisz. van Sassen, weduwnaar van Neeltje, voor zijn kinderen, terwijl Cornelis Dircksz. Muysen, baljuw van Rijswijk, de belangen behartigt van Maritgen, Cornelis en Annetgen, de kinderen van hun overleden broer Jan, deze allen procederen tegen hun broer en zwager Jacob Gerritsz.

De kinderen van deze laatste voeren in de zeventiende eeuw de naam Verschie, twee van zijn zoons, Willem en Jan, vervullen evenals hun grootvader het ambt van schout van Beukelsdijk. Zij zijn typische vertegenwoordigers van de boerenstand uit deze

buurt, hun huwelijken met dochters van de boerengeslachten Berkel en Van der Kooy versterken het contact van deze kleine agrarische gemeenschappen onderling, die tamelijk geïsoleerd liggen tussen Rotterdam en Delfshaven in.

Gaan wij nu verder langs de Schie, dan bereiken wij langs de linkeroever Delfshaven en treffen hier enkele boerderijen aan met hooibergen. Dit is nog in de zeventiende eeuw het agrarische deel van Delfshaven gebleven. De kern van Delfshaven is echter de kolk, waar rondom de huizen van de Delfshavense kooplieden gebouwd zijn.

De bebouwing van de kolk zet zich voort langs de oude haven. Het laatste huis aan de oostzijde van de haven is genaamd de Ghulden Roester, waarover in de zestiende eeuw veel geprocedeerd is, ook voor het Hof van Holland ⁸⁾.

De grote brand, welke een belangrijk deel van Delft in de as legde op 3 mei 1536, had voor Delfshaven belangrijke gevolgen. Het stadsbestuur, bevreesd dat vele poorters hun verbrande huizen niet binnen de stad, maar te Delfshaven aan de Maas, dat tot de stadsvrijheid behoorde, zouden bouwen, vaardigde verordeningen uit, waarin bepaald werd, dat te Delfshaven geen huizen gebouwd of vergroot mochten worden, zonder toestemming van de regering van Delft. Dit zeer ten ongerieve van de Delfshavenaren, waarvan wij meerdere langdurig in proces gewikkeld zien met de moederstad. Zo ook de eigenaar van de Ghulden Roester, Anthonis Pietersz.

Het huis was nl. het laatste aan de zijde van de haven en was omstreeks 1490 als een strohutje gebouwd door Heyn van Bueren, aan de zuidzijde lag een moerassig terrein, een „sutse”, Huygen Buyc bouwde kort hierna een tweede huisje op het erf en zijn opvolger Adriaen, lijndraeier van Brouwershaven, breidde het complex uit, waarna het bezeten werd respectievelijk door Cornelis den Engelsman, Claes Willemsz. Bisschop en Cornelis Outgiersz. alias Boertgen. In 1526 brandde het huis af en werd het erf definitief in tweeën gesplitst. De ene helft, waarom het hier gaat, kwam in het bezit van twee Delftse poorters Jacob Oem Jacobsz. en Dirc Duyst Heynricksz., vooral de laatste was een belangrijk man, die onder andere ambachtsheer van Schoonderloo werd, nadat dit ambacht sedert omstreeks 1332 aan de graaflijkheid behoord had. Zijn vele koopmanschappen schijnen zich

niet altijd langs even rechtlijnige wegen bewogen te hebben, waaruit nog al wat processen zijn voortgevloeid ⁹⁾). Bij de verkoop van het erf te Delfshaven aan Anthonis Pietersz. hadden de beide eigenaren de koper gegarandeerd, dat het erf bebouwd mocht worden, dus niet onder de nieuwe verordening viel, daar het reeds meer dan een halve eeuw betimmerd geweest was; vandaar het proces met Delft.

De Delfshavense elite woont vooral op de Kolk en al is deze koopmansstand dan wel niet te vergelijken met de rijke brouwers in de moederstad Delft, toch leveren deze kooplieden en haringreders uit het begin van de zestiende eeuw een niet onaanzienlijke bijdrage tot het patriciaat van Rotterdam en andere steden, tijdens de tachtigjarige oorlog. Te Delfshaven was gevestigd het geslacht Du Bois; de stamvader Govert wordt in 1529 in de kerk aldaar begraven, zijn vrouw Grietje een jaar later. Een zoon, Pieter Govertsz. du Bois, overleden in 1566, is vroedschap van Rotterdam, hij dankt zijn positie aldaar zeker niet in de laatste plaats aan zijn huwelijk met Aefje Pietersdr. Karre, die tot de rijkste Rotterdamse familie behoorde. Zijn broer Jan Govertsz. du Bois is jarenlang kerkmeester te Delfshaven, hij heeft aldaar een taanhuis, evenals Pieter er een te Rotterdam bezit. Dit bedrijf, onmisbaar voor de haringvaart, blijft generaties lang in de familie. Diens zoon en kleinzoon, respectievelijk Govert Jansz. du Bois en Jan Govertsz. du Bois blijven de zeilmakerij trouw, Zijn achterkleinzoon, weer Govert, is burgemeester te Schiedam, waar twee van zijn zusters met burgemeesters getrouwd zijn nl. Abraham van Cleef en Jan de Wijs.

Een andere Delfshavenaar met belangrijk nageslacht is Pieter Ghijsbrechtsz.; zijn drie zoons laten elk een geslacht na met een andere familienaam, nl. Ghijsbrecht het geslacht Elsenwael, dat zich te Rotterdam vestigt, Jacob die zich De Coning noemt wordt burgemeester te Brouwershaven, de derde zoon Adriaen is de vader van de Rotterdamse vroedschap Clement Adriaenz. van Stolck, overleden in 1601. Pieter Ghijsbrechtsz. is van beroep „coman”, hij leverde allerlei goederen ten behoeve van de scheepvaart, ook levensmiddelen, vandaar dat dit geslacht nog sterke agrarische bindingen heeft, vooral de Elsenwaels, welke korenhandelaars zijn en groot-grondbezitters.

Een andere tak van het bedrijfsleven wordt vertegenwoordigd

door Symon Heermansz., begraven in de kerk in 1546; zijn vrouw wordt hier drie jaar later bijgezet. Symon bezit een taanhuis¹⁰⁾ en is haringreder. Zijn nakomelingen zijn vooral scheepsbouwers. Hun werven liggen in de zeventiende eeuw te Rotterdam aan de Blaak, later, als deze stad zich uitbreidt naar de rivier toe, aan de Scheepmakershaven, verder ook te Delfshaven en Schiedam. Het geslacht Heerman is doopsgezind, vermoedelijk sedert Symons zoon Jan, en kan hierdoor geen officiële overheidsfuncties bekleeden. De nakomelingen van Dirk Heermansz., broer van Symon, noemen zich Wittert en leven thans nog voort als de baronnen Wittert van Hoogland¹¹⁾.

Naast de kooplieden bestaat er in Delfshaven een middenstand, gevormd door de stierlieden, de kapiteins van de haringbuizen. Deze kapiteins, die tevens mede-reders waren, wonen vaak in de kleine zijstraten van de Kolk, zoals de Wijde Poort.

Cornelis Jansz. Corenhart, stierman, wordt in 1544 vermeld; zijn nakomelingen komen regelmatig nog in de zeventiende eeuw te Delfshaven voor, maar komen niet tot grotere welvaart en hebben beroepen als koster, schoenmaker, matroos, sloopstimmerman.

De belangrijkste bron van welvaart voor Delfshaven is in deze tijd de haringvisserij en de hiermee samenhangende bedrijven als de kuiperij, de taanderij en de scheepsbouw. Delfshaven telt in deze tijd vier taanhuizen; twee noemden wij reeds, het derde behoort aan het geslacht Foey, stammende uit Foey Jacobsz., geboren omstreeks 1473. Een van zijn nakomelingen, welke de naam De Vos voert, is een eeuw later vroedschap te Vlaardingen. Het vierde behoort in 1544 aan Jacob Jan Claesz. Dat dit aantal groot is, leert ons de vergelijking met Rotterdam, dat in deze tijd er eveneens vier telde.

Doch keren wij terug tot onze kaart. Delfshaven is niet zoals Overschie uit het noorden, maar uit het westen afgebeeld. Duidelijk is de haven te zien, met er op aansluitend de kolk; deze laatste is in tegenstelling tot de haven gebogen, wat met de werkelijkheid overeenkomt. Opvallend zijn de twee torenvormige bouwsels, welke de kolk aan beide zijden afsluiten. Het zijn de sluizen; deze waren oorspronkelijk nog door een gemetseld gewelf overdekt, de deuren draaiden niet om verticale assen, maar waren schotten, welke in hun geheel omhoog getrokken werden, totdat de onder-

kant van de deur gelijk lag met de bovenkant van het gewelf. Het hiertoe benodigde mechanisme bestond uit grote raderen, welke zich boven de schotten bevonden en door mankracht in beweging gebracht werden. Vandaar de grote hoogte van deze gebouwen. Zij zijn in het jaar 1594 verdwenen, toen de stad Delft consent verkreeg van de hoogheemraden van Schieland om een open sluis te maken, met draaideuren, welke tot voor kort nog in wezen was. De beide sluistorens komen voor op een merkwaardige tekening, vermoedelijk door Willem Luytsz. van Kittensteyn, in de Atlas van Stolk. Deze is kort na 1600 vervaardigd en stelt voor de plundering van Delfshaven door de Spanjaarden in 1572. De tekening is kennelijk gemaakt met behulp van een oudere prent; duidelijk domineren de sluistorens het beeld van de kolk. Op de prent komen een aantal huizen voor aan de zijde van Rotterdam, welke in brand staan. Dat hier inderdaad op deze plaats een blok huizen bij deze plundering verbrand is, waaronder het taanhuis van de familie Du Bois, blijkt uit een lijst van erfrenten ten behoeve van de pastoor respectievelijk predikant uit het jaar 1574: van acht huizen benedendijks wordt opgegeven dat zij verbrand zijn ¹²).

Een derde toegang tot de kolk was mogelijk vanuit de z.g. Nieuwe Haven, via het Achterwater. Hier is in het begin van de zeventiende eeuw een sluisje gebouwd van het oude type; het gebouwtje is nog steeds aanwezig, het z.g. kraanhuis, tegenwoordig meestal het zakkendragershuis genoemd, naar het kleine er tegenaan gebouwde pandje van het zakkendragersgilde. De doorgangsopening van de sluis is aan de zijde van de kolk nog te zien. Het bewegingsmechanisme is in het begin van de vorige eeuw verwijderd. De raderen waren zo groot, dat zij aan de westzijde door de gevel heen kwamen, zoals nog op afbeeldingen van plm. 1800 te zien is. Dit sluisje was veel kleiner dan de oude sluizen, zodat wij uit de afmetingen van het nog bestaande kraanhuis een indruk kunnen krijgen van de verdwenen torens.

Rechts van de zuidelijke toren zien wij aan de overzijde van de kolk de kerk. Over de bouwgeschiedenis van deze kerk zijn wij gedurende de zestiende eeuw zeer goed ingelicht door de nog bewaard gebleven rekeningen van de kerkmeesters van 1529 tot 1552 ¹²).

De oorspronkelijke kerk zal gebouwd zijn omstreeks 1400, nl.

als kapel in de parochie Schoonderloo, waarbinnen Delfshaven lag. Op 30 april 1417 sticht de regering van Delft in deze kapel een prebende. Om een priester te kunnen onderhouden, die hier iedere week missen moet opdragen, heeft de stad een fonds gevormd van een aantal erfrenten op huizen te Delfshaven. Deze renten zijn ontstaan bij de stichting van Delfshaven. Delft kocht de benodigde grond voor de aanleg van de havens en kaden buiten Schielands hoge zeedijk van de erfgenamen van heer Daniel van Matenesse. Deze grond is weer ten dele van de hand gedaan voor de bouw van huizen, waarbij Delft hypotheken verstrekte in de vorm van erfrenten. De betrekkelijk kleine kapel is in het begin van de zestiende eeuw vervangen door een groter gebouw. In de jaren 1529 tot 1530 wordt het bestaande schip gesloopt. Hierbij is sprake van het afbreken van de bogen van het schip, zodat dit waarschijnlijk al driebeukig geweest is. Een deel van het oude materiaal wordt opnieuw verwerkt, kalk, hout en stenen worden gekocht in Dordrecht, o.a. het hout bij Frans van Toel. Aan het dak worden 21.000 leien verwerkt. Het koor wordt gesloopt in 1546 en opnieuw opgebouwd. De aannemers van de kap zijn op 21 januari 1546 Matijs Hubrechtsz. van Gorcum en Pieter Florisz. van Woerden voor 813 karolus guldens, de aanbesteding is gehouden in de herberg Wessanen, waar 9 schelling 4 groot verteerd worden door de kerkmeesters. Het bestek is gemaakt door Jan van Rosendael, terwijl Frans Koerssen de verschillende exemplaren schreef. De kerk heeft dan de vorm gekregen, zoals wij deze nog tot het midden van de achttiende eeuw kennen. Het schip heeft drie beuken onder een kap, de ramen in de zijgevels zijn tot in de afzonderlijke dakkapellen doorgetrokken. Ten zuiden van het kerkgebouw staat het houten klokhuis. Bezien wij onze afbeelding op de kaart, dan valt direct een ding op, nl. dat het klokhuis ten noorden van de kerk staat. De kaartschilder zou zich hier dus vergist hebben, of hij geeft een oudere toestand aan dan wij uit de kerkrekeningen kennen. Het kerkhof moet betrekkelijk kort voor deze tijd uitgebreid zijn, nl. door aankoop van een huis en erf, waarop een rente rustte ten behoeve van de pastoor; deze rente wordt nu ieder jaar voldaan door de kerkmeesters. Het lijkt niet uitgesloten dat bij de vergroting van de kerk het oude klokhuis plaats heeft moeten maken voor het nieuwe schip.

We verlaten nu Delfshaven om over de Westzeedijk naar Rot-

terdam te gaan. Even ten oosten van Delfshaven passeren wij het oude dorp Schoonderloo. Reeds in 1249 wordt een visserij bij deze plaats gemeld en als op 23 maart 1259 een verdrag gesloten wordt tussen Utrecht en Keulen, waarin de geschillen van de afgelopen zeven jaar geregeld worden, is er sprake van goederen, door die van Utrecht geroofd uit de schepen van Keulse kooplieden, welk incident te Schoonderloo plaats vond¹³). Het kerkje, waarvan de ruïne nog tot het einde van de achttiende eeuw aanwezig was, bestond uit een rechthoekig gesloten koor van drie traveeën; aan de westzijde sloot er een smaller gebouw op aan, waarvan alleen de breedte nog waarneembaar is op de afbeeldingen van de ruïne; misschien is het een smal eenbeukig schip geweest, of was het niet meer dan een laag voorportaal. Op de kaart van de drie Schieën zien wij het kerkje boven de bomen uitsteken, een gebouw met een zadeldak tussen twee topgevels, zijnde het koor; het eventuele schip komt niet boven de bomen uit, het zal dus niet van indrukwekkende afmetingen geweest zijn.

Rotterdam is slechts ten dele afgebeeld, nl. de westelijke helft van de stad, op de voorgrond de Delftse poort, niet de bekende zestiende-eeuwse poort met de ronde hoektorens, maar een eenvoudige rechthoekige toren, met links ervan de overwelfing van de Binnenrotte. De walmuur, versterkt door ronde torens, is te volgen tot de Schiedamse poort, welke ongeveer van het zelfde type is als de Delftse. Van deze poort zijn in 1933 de grondslagen bloot gelegd en wij kennen haar ook van enkele afbeeldingen uit het einde van de zestiende eeuw.

Het aantal waltorens tussen beide poorten behoeven wij niet te tellen, het is hier hetzelfde als met het aantal traveeën van de kerk van Overschie: de schilder had geen ruimte genoeg. Het terrein binnen de stad tussen Delftse vaart en de Coolvest is nog overwegend als grasland aangegeven, wat met de werkelijkheid overeenkomt; het kasteel Bulgersteyn komt niet meer voor, maar dit is waarschijnlijk reeds aan het einde van de vijftiende eeuw verdwenen.

Ten oosten van de Delftse vaart zien wij allereerst de St. Laurenskerk, waarvan toren, schip en een klein stukje van het transept voorkomen. Hier valt iets belangrijks op. Het schip is nl. afgebeeld als een hallenkerk; wel is het dak van de bredere middenbeuk hoger dan dat van de zijbeuk, maar de lichtbeuk ontbreekt, daarentegen is het transept wel zo hoog afgebeeld als het in werkelijk-

heid was. De toren is nog laag, met een eenvoudige spits afgedekt, hij lijkt iets meer vrij te staan dan in werkelijkheid, maar dit zelfde zien wij ook op de afbeelding van de kerk in 1599 door Henryck Haestens; toch loopt de zijbeuk langs de noordmuur van de toren door. Opmerkelijk is de beëindiging van de kap van het transept met een topje, boven de kap van de lage middenbeuk.

Wij zien de Laurenskerk nog onvoltooid, een punt, dat voor de datering van de kaart van belang zal zijn; doch hierover later.

Achter de kerk zien wij nog net de slanke gothische spits van de gasthuistoren aan de Hoogstraat, welke een heel wat rijziger indruk maakt dan de kerktoren. Geen wonder dat de vijftiende-eeuwse keurboeken de gasthuistoren steeds noemen als plaats voor de torenwachters, voor het uithangen van seinen enz.

Leuk zijn de keurige scheepjes op de rivier, welke ook al te Delfshaven te zien waren. Tenslotte gaan wij langs de Rotterdamse Schie terug naar het punt van uitgang van onze wandeling en passeren dan nog het leprooshuis, ter plaatse waar nu de Proveniersstraat en Provenierssingel de naam van het Proveniershuis levendig houden, welk huis stond op het erf van het middeleeuwse verblijf van de leprozen.

Het laatste opmerkelijke wat wij zien is de stadsgalg op het Rotterdamse Gerecht. De eigenlijke terechtstellingen vonden binnen de stad plaats, de lijken van de misdadigers werden echter aan de Schie overgeleverd aan de vogelen des hemels.

Trachten wij nu tot een datering van de kaart te komen. Allereerst komen het kasteel Spangen en de kerk van Schoonderloo er nog in welstand op voor, wat wil zeggen dat wij vóór 1572 moeten zoeken, want beide gebouwen zijn in 1572 en 1573 afgebrand. De verhoging van de toren van de St. Laurenskerk, waarvoor de eerste steen in 1546 gelegd is, heeft nog niet plaats gehad, zodat wij opnieuw een grens vinden, welke nog verder terug gevoerd kan worden aan de hand van de Delftse poort, waarvan bekend is, dat op 19 juni 1542 de nieuwe poort (met de beide hoektorens) in aanbouw is. Ook aan de zijde van de maximale ouderdom levert de kaart een begrenzing op. Het transept van de St. Laurenskerk draagt in de zuidelijke topgevel een steen met het jaar 1513¹⁴). Hierboven bleek dat dit kerkdeel al onder de kap is, waaruit dus geconcludeerd mag worden dat de kaart tussen ca. 1513 en 1542 vervaardigd is.

De heer C. Pelinck maakt mij attent op een post in het „Bouck van den Behoeften ende necessiteyten van den Rekenkamer in den Hage” van 1540:

„Den XX en in meye veertich voorsz. Cornelis den schilder in de Spoeystraet betaelt van een carte voor de camer gemaect te hebben, roerende Boecxkelsdijck ende Schoonreloo XII sc.”

Het is verleidelijk de kaart van Cornelis den schilder en die van de drie Schieën voor een en dezelfde te houden, maar hiertegen zijn enkele bezwaren:

Op onze kaart komt niet één ambachtsgrens voor, de Beukelsdijkse weg ontbreekt, evenals de Schoonderloseweg en dit zijn juist die delen, welke wij op de kaart van Cornelis mogen verwachten; bovendien grenst noch Schoonderloo, noch Beukelsdijk aan het dorp Overschie of de stad Rotterdam, wat dus wel veel onnodige verfraaiing van de kaart van Cornelis zou betekenen ¹⁵⁾.

Verder zoekend naar een aanleiding voor het vervaardigen van onze kaart trof mij het volgende proces, gevoerd voor de Grote Raad van Mechelen, tussen Delft en Rotterdam, waarover op 24 december 1512 een uitspraak gedaan werd. De directe oorzaak van het proces is het volgende:

Rotterdam was bezig het deel van de Rotterdamse Schie te vernieuwen dicht bij het dorp Overschie en had hiertoe dammen gelegd in het water, zodat het werk „in den droge” kon worden uitgevoerd. Delft, concurrentie vrezende voor de handel via Delfshaven en de Delfshavense Schie, had lieden naar het werk gestuurd, die de dammen vernield hadden, zodat de bouwput ondergelopen was.

De sententie, welke zeer uitvoerig is en in het Oud Memoriaal van Schepenen in het Gemeente Archief van Rotterdam 28 bladzijden beslaat, is vooral interessant voor de geschiedenis van de concurrentie tussen beide steden en hun beider scheepvaartkanalen.

De Rotterdammers geven eerst de geschiedenis van hun Schie:

De stad ontvangt in 1340 van graaf Willem van Henegouwen een privilege om een open vaart vanuit de stad tot in de Schie te Overschie te graven en hierlangs een weg aan te leggen. De vergoeding aan de eigenaren van de hiertoe benodigde landerijen zou bepaald worden door de hoogheemraden van Schieland.

Met veel kosten en moeite was het kanaal gereedgekomen:

„eenen schonen vaert, die breed ende wijd geweest hadde ses roeden ende een halve off daer omtrent”. Hierna was Delft gaan intrigeren en had bij hertog Aelbrecht van Beieren gedaan gekregen, dat bij Overschie een dam met overtoom in het kanaal gelegd moest worden, doch Rotterdam had de hertog van haar goed recht weten te overtuigen, waarna de dam weer verwijderd was.

In 1399 was de zuidoostzijde van de vaart echter zo verland, dat men een nieuw kanaal gegraven had evenwijdig aan het oorspronkelijke, ten westen en noorden ervan, welk kanaal de „nyewe vaert” genoemd werd. Het land tussen de oude en de nieuwe vaart werd in erfpacht uitgegeven aan Claes Ockersz. en zijn nakomelingen, blijkens de oude brieven, ingaande 1399. Op de lange duur was het kanaal aan de westzijde zo verland, ondiep en krom geworden, dat de scheepvaart belemmerd werd. Bovendien dreven soms stukken veen als eilanden de vaart in, welke weer op hun plaats terug gesleept moesten worden en met palen en staken aan het land bevestigd. Weer werd een nieuw kanaal gedolven, nu op de plaats van het eerste. Dit had enige moeilijkheden opgeleverd met de eigenaren van de landerijen, welke ten zuiden en westen van de vaart gelegen waren en die hier een kade gemaakt hadden, om het water van het kanaal en hun polder te scheiden. De hoogheemraden waren meerdere malen als arbiters opgetreden en ook was er in 1506 een proces geweest met heer Philips van Spaengen over een stuk rietland. Delft had van de situatie gebruik gemaakt om de moeilijkheden te vergroten en om als kampioen voor de ingelanden op te treden en het slot was de doorsteking van de dammen, hierboven genoemd. De schade hierdoor ontstaan wordt door Rotterdam begroot op 2000 rijnse guldens. De twee tot driehonderd arbeiders, die het werk uitvoeren, kunnen niet verder.

Hiertegenover stelt Delft het volgende:

De stad beschikt over een kanaal met haven aan de Maze te Delfshaven, waarover de stadsjurisdictie zich uitstrekt; tevens is de stad ambachtsvrouw van Overschie, zodat Rotterdam de werken doet uitvoeren binnen Delfts rechtsgebied. Bovendien voert Rotterdam niet alleen een nieuw kanaal uit, maar ook een heerweg vanaf Bildersheul tot aan het dorp, welke weg bestemd was voor de paarden, die de schepen door het kanaal slepen, waartoe ook bomen langs de vaart gekapt waren. Verschillende poorters, o.a. Jan de Heuter lijdten hierdoor schade.

Bovendien wordt het kanaal breder en dieper gemaakt dan het ooit geweest was, want vroeger konden de grote schepen met graan alleen via Delfshaven varen. De Rotterdamse vaart was meer dan honderd jaar smal en bochtig geweest, zodat de bestaande toestand grondig gewijzigd wordt.

Om een lang verhaal kort te maken: Rotterdam ontkent dat Delft te Overschie de hogere rechtspraak bezit, welke aan de graaf toekomt. In het privilege van 1340 was reeds toestemming verleend tot het maken van de weg tussen Rotterdam en Overschie en inderdaad wordt Rotterdam in het gelijk gesteld.

Delft betaalt aan Rotterdam in totaal 799 lb. 13 sc. 9 d., het pond gerekend voor 40 grooten het stuk.

Wanneer wij nu terugkeren tot de kaart van de drie Schieën, dan valt op dat de Delfshavense Schie als een fors, rechtlijnig kanaal getekend is en de havenwerken van Delfshaven uitvoerig afgebeeld zijn. De Rotterdamse Schie is echter maar een akelig kronkelend watertje met er langs de weg tussen Bildersheul en Overschie en ook komt de Rotterdamse rijweg voor. Van Rotterdam is alleen het gebied rond de Delftse vaart afgebeeld. Het geheel is vanuit het noorden (vanuit Delft) gezien.

Het lijkt niet onmogelijk dat de kaart gemaakt is in opdracht van Delft ten behoeve van het bovengenoemde proces. De Delftse visie is volkomen op de kaart tot zijn recht gekomen. Is deze veronderstelling juist, dan zou het jaar van vervaardiging 1512 zijn. Dit komt aardig overeen met de toestand, waarin de kerk te Rotterdam verkeert; ook de kerk te Delfshaven zou dan weergegeven zijn vóór 1529, daar wij anders een groter schip met een klein koor zouden gezien hebben en het klokhuis nog ten noorden van de kerk staat.

Wie de kaartschilder is, daarvan heb ik niet het flauwste idee. Op een ding wil ik nog wijzen: het hele landschap is in de zomer afgebeeld, alle bomen volop in het groen. Er is echter steeds in ieder zelfstandig deel van de kaart een volkomen kale boom te vinden, in de linkeronderhoek aan de oever van de Schie bij Overschie, bij de boerderijen aan de noordzijde van Delfshaven en ten slotte keert deze boom nog eens heel groot terug in de kaart in haar geheel aan de rechterzijde. Is dit de signatuur van de onbekende maker? Moeten wij denken aan iemand, die een naam voert als b.v. Dorrenboom? Het is aan de kunsthistorici om uit te maken

of in het begin van de zestiende eeuw een dergelijk schilder geleefd heeft en of deze merkwaardige bomen ook op andere stukken voorkomen.

NOTEN

1) De publicatie van de heer C. Pelinck was bij het schrijven van dit artikel nog niet verschenen, zodat ik gebruik gemaakt heb van zijn voorstudie, welke de heer Pelinck mij met de grootste welwillendheid ter inzage gaf.

2) Het algemeen gebruik volgend zullen wij verder in dit artikel over de *kaart* van de drie Schieën spreken.

3) O.a. in het werk van G. C. Helbers: Gedenkboek Overschie, blz. 135 e.v.

4) Over Huge Pieter Neve en zijn familie zal in 1961 een artikel verschijnen in „Ons Voorgeslacht”, orgaan van de Zuidhollandse Genealogische Vereniging te Rotterdam.

5) Rotterdams Jaarboekje 1942, blz. 141 e.v.

6) Beide kaarten bevinden zich in het Rijksarchief te Brussel, in het familie-archief d'Overschie-Neerijsehe.

7) Gemeente-archief van Rotterdam, bibliotheek van Rotterdamse Kronieken, inventaris nr. 78.

8) Archief van de voormalige gemeente Delfshaven, inventaris nr. 69.

9) Jaarboek van het Centraal Bureau voor genealogie, 1958, blz. 190 e.v.

10) Dit taanhuis is gebouwd aan de dijk door Claes Jacobsz., waartoe op 10 augustus 1479 de hoogheemraden van Schieland consent verleenden. (Archief van het hoogheemraadschap Schieland, consentregister.)

11) Over het geslacht Heerman is een en ander gepubliceerd in „Ons Voorgeslacht”, 1961, januari-nummer.

12) Aanwezig in het archief van de Hervormde Kerk te Delfshaven.

13) Oorkondenboek van het sticht Utrecht, deel III, blz. 243.

14) Het jaartal duidt kennelijk op de voltooiing van het transept, daar de vroedschap op 3 april 1511 besluit de kerk haar leien dak te schenken. Aan het transept en de erbij aansluitende Sint Nicolaaskapel wordt reeds in 1496 en volgende jaren gewerkt, wat onder meer blijkt uit de vroedschapsresolutien en aantekeningen in het oud-memoriaal van schepenen.

15) Na het zetten van dit artikel bleek, dat de kaart van Cornelis zich bevindt in het Gemeente-archief te Rotterdam (inv. XXX, 2). Op 24 april 1540 wordt deze door de procederende partijen, nl. Jan van Almonde en de procureur-generaal, gedeponereerd bij het Hof van Holland.